

15-16-ԴԻ ԴԱՐԵՐԻ ՕՍՄԱՆՅԱՆ ՊՈԵԶԻԱՅԻ ԹԵՄԱՏԻԿ ԵՎ
ԺԱՆՐԱՅԻՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՇՈՒՐՁ

Սույն հոդվածը նպատակ ունի քննարկել Օսմանյան կայսրության քաղաքական, տնտեսական և մշակութային առավելագույն վերելքի շրջանում (15-16-րդ դարեր¹) գրականության՝ մասնավորապես պոեզիայի թեմատիկ և ժանրային հիմնական առանձնահատկությունները: Հոդվածում փորձ է արվում ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում համաշխարհային գիտության և մշակույթի մեջ ձևավորված և զարգացած վերածննդի գաղափարների համատեքստում ներկայացնել օսմանյան գրականության զարգացման միտումները, բացահայտել պալատական պոեզիայի կողմից գրականություն ներմուծված ճգնաժամային երևույթները, որոնք պատճառ դարձան «տեխնիկական պոեզիայի» սկզբնավորման և տարածման համար:

Եվրոպացի արևելագետ Է. Ջ. Գիբբի կողմից որպես օսմանյան մշակույթի և մասնավորապես գրականության զարգացման առանձին փուլ է համարվում 1453-1600 թթ.²: Այս հարյուրամյակները գրականագիտության և պատմագրության մեջ մտել են օսմանյան գրականության «ոսկե շրջան» անունով³: Մեհմեդ 2-րդ Ֆաթիհ սուլթանի (1444-1446, 1451-1481թթ.)⁴ կողմից 1453 թ. պատմամշակութային հսկա ավանդույթներ ունեցող Կոստանդնուպոլսի գրավումով օսմանցիները ձեռք բերեցին մշակութային կարևոր կենտրոն՝ «ոսկե կամուրջ» արևմուտքի և արևելքի միջև⁵: Այն նոր էջ բացեց կայսրության գիտամշակութային

¹ Uzunçarşılı İ. H., Osmanlı Tarihi, Cilt 2., İstanbulun Fethinden Kanuni Sultan Süleymanın Ölümüne Kadar, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988., s. 474. Բայրուրյան Վ. Ա., Օսմանյան կայսրության պատմություն, Երևան, ԵՊՀ, 2011թ., էջ 242:

² Gibb E. J., A history of Ottoman poetry, v. 2, London 1902, p. 5.

³ Гарбузова В. С., Поэты средневековой Турции, Л. 1963, с.110, ինչպես նաև Маштакова Е. И., Из истории сатиры и юмора в турецкой литературе, Москва, 1972, с. 83, ինչպես նաև Боролина И. В., Литература востока в средние века, часть 2, Москва, МГУ, 1970, с. 371.

⁴ Բայրուրյան Վ. Ա., նշվ. աշխ., էջ 685:

⁵ Боролина И. В., указ соч., с. 371.

կյանքի զարգացման համար: Այնուհանդերձ համաշխարհային մշակույթի զարգացման համատեքստում օսմանյան գրականության վերելքի միտումների վերաբերյալ ուսումնասիրությունները վկայում են, որ սուլթանությունում գրականության զարգացումն ուներ հարաբերական բնույթ: Նկատի առնենք այն, որ Գիբբի կողմից առանձնացված ժամանակաշրջանը համընկնում է Եվրոպայում Վերածննդի դարաշրջանի հետ: Ենթադրվում է, որ համաշխարհային գիտության և արվեստի մեջ տեղի ունեցող գործընթացներն իրենց ազդեցությունը պիտի ունենային նաև օսմանյան մշակույթի վրա: Սակայն այս ոլորտում կատարված ուսումնասիրություններն այլ բան են փաստում: Ինչպես նշում է Գիբբը՝ «Ռենեսանսը, որ փոփոխություններ մտցրեց Արևմուտքի գիտական և բարոյական կյանքում, չհասավ Իսլամի ամբողջին: Արևելքը և Արևմուտքը, որ մինչ այդ ընթանում էին նույն ուղով, բաժանվեցին: Արևմուտքն անցավ աջ կողմ, իսկ Արևելքը շարունակեց գնալ հին ճանապարհով»⁶: Այս տեսակետը կիսում են նաև ռուսաստանյան արևելագետները: Մասնավորապես հայտնի թուրքագետ Ա. Կրիմսկին այս հարցի վերաբերյալ ասել է. «Եվրոպական Վերածննդի գաղափարները ոչ մի ազդեցություն չեն ունեցել օսմանյան գրականագիտական մտքի վրա: Այդ պատճառով էլ օսմանյան գրականության ոսկե դար գոյություն չունի»⁷: Հիրավի արևմուտքից անկախ արևելյան, մասնավորապես օսմանյան գրականության զարգացման մասին են վկայում իր բնույթով ֆեոդալական կայսրության ներսում հասարակության տարբեր շերտերի զարգացման անհամաչափությունը, ժողովրդի ու վերնախավի միջև առաջ եկած խորը անջրպետը, որի հետևանքներն արտահայտվեցին նաև կայսրության գիտամշակութային կյանքում:

16-րդ դարը թեև համարվում է կայսրության վերելքի շրջան, սակայն այն հանդիսանում է նաև այն ժամանակահատվածը, երբ ժողովրդի և օսմանյան վերնախավի միջև օտարացումն առավել խորացավ: Միայն լեզվի առումով նշենք, որ 16-րդ դարում օսմաներենն այնքան էր հեռացել իր թյուրքական հիմքից և ժողովրդախոսակցական լեզվից, որ հասարակ ժողովրդի համար ուղղակի անհասկանալի էր⁸:

⁶ Նույն տեղում:

⁷ Крымский А., История Турции и ее литературы, Труды по востоковедению, издаваемые Лазаревским Институтом Восточных языков, выпуск 29, № 1-й, т. 2, Москва, 1910, т. 2, с. 39.

⁸ Reşat F., Tarih Edebiyatı Osmanıyye, Istanbul, «Zarafet matbaası», University of Toronto library, v.1, 1961, s. 20.

Մասնավորապես 15-րդ դարում ստեղծված գրական ստեղծագործություններից երևում է, որ սոցիալական տարբերությունների պատճառով սկսում են ի հայտ գալ լեզվական տարբեր աստիճաններ: Հայտնի թուրք գրականագետ Ս. Շահաբեդդինն իր «Օսմանյան գրականության պատմություն» աշխատության մեջ, ներկայացնելով լեզվական տարբեր մակարդակների զարգացման պատմությունն ու պատճառները, նշում է, որ օսմանցիները սկզբում պարսկերենի, ապա արաբերենի միջոցով իրենց լեզուն մաքրեցին կոպիտ բառերից, գեղեցկացրին և հասցրին կատարելության⁹: Ինչպես հայտնի է, լեզվի զարգացման և տարածման կարևորագույն միջոցը գրականությունն է: Սակայն վերջինս ոչ միայն չլուծեց այս խնդիրը, այլ ավելի խորացրեց այն: Սա, թերևս պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ օսմանյան գրականության վրա մեծ էին օտար՝ մասնավորապես պարսկական, արաբական պոեզիայի, ազդեցությունները¹⁰: Սելջուկյան շրջանից սկսած, դեռևս գրականության ձևավորման վաղ փուլում պարսիկներից փոխառվեց վերջիններիս գրական փորձը, ավանդույթները, ուստի միանգամայն բնական է, որ օսմանյան և պարսիկ գրողների ստեղծագործություններում կան մի շարք նմանություններ¹¹: Մասնավորապես այս երկու ժողովուրդների պոեզիայում մենք հանդիպում ենք միևնույն հնչողությունը, զգացմունքայնությունը, խոսքի կառուցման ձևերն ու բանաստեղծական կառուցվածքը¹²: Այդ է պատճառը, որ գիտականները օսմանյան գրականությունը հաճախ համարում են զուտ պարսկական գրականության մի ճյուղը¹³: Օսմանյան գրականության վրա պարսկական պոեզիայի ազդեցությունը վերջնականապես ամրապնդեց սուֆի բանաստեղծ Ջամին (1414-1492թթ.)¹⁴:

Կարծիք կա, որ 15-րդ դարում օսմանյան պոեզիան կրել է նաև Չաղաթայական գրականության¹⁵՝ մասնավորապես Ալիշեր Նավոիի ազդեցությունը¹⁶: Օտար ազդեցությունները, ինչպես նաև օսմաներենի

⁹ Şahabeddin S., Tarih-I Edebiyatı Osmaniyye, İstanbul, 1328 (1941), s. 8.

¹⁰ Solmaz S., Divan şiirinde kelime seçimini etkileyen faktörler, s.42 <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s15/solmaz.pdf>

¹¹ Lane-Poole S., ibid, p. 302.

¹² Inalcık H. The Origins of Classical Ottoman Literature ..., pp. 5-75.

¹³ Крымский А., там же, т. 2, с. 41.

¹⁴ Крымский А., там же, т. 2, с. 41.

¹⁵ Köprülü M. F., Edebiyat Araştırmaları..., ss. 114-115.

¹⁶ Kramers J. H., The Encyclopedia of Islam, v. 8, Leiden, E. J. Brill, 1995, p. 211.

բարդությունը պատճառ դարձան, որ դիվանի գրականությունը, սկսած 15-րդ դարից, աստիճանաբար հետանա ժողովրդական մշակույթից և հասկանալի դառնա միայն վերնախավին: Այդ պատճառով 15-րդ դարը նաև համարվում է օսմանյան գրականության անցումային շրջան¹⁷:

Թե՛ օսմանյան, և թե՛ պարսկական գրականության մեջ այս շրջանում առավելապես զարգանում էին չափածո ժանրերը: Դիվանի գրականության պոեմները նշանավորվում են ծայրահեղ նրբագեղությամբ, պերճաշուք բառապաշարով և գեղեցիկ հարմոնիայով: Բայց մյուս կողմից նրանք չափազանց արհեստական են, զգացմունքը հաճախ ծայրահեղացված է, մտքերը պարզ են, լեզուն աղավաղված է բազմաթիվ շքեղ արտահայտություններով: Հայտնի արևելագետ Ս. Լեյն-Փուլը նշում է, որ այս շրջանում գրված չափածո ստեղծագործությունների հիմնական թեման սերն էր իր հաճույքներով և տառապանքներով, ինչպես նաև գարնան հմայքների, սոխակի քաղցր երգի, ծաղիկների գեղեցկության և բնության այլ երևույթների նկարագրությունը, որն ուներ կրոնական միատիցիզմի ենթատեքստ¹⁸:

Միատիցիզմը (*սուֆիզմ*), մշտապես ուղեկցելով համաշխարհային կրոններին, հարմարվելով նրանց և տարափոխվելով, իսլամում, իբրև կրոնափիլիսոփայական աշխարհայացք, վերջնականապես ձևավորվել է 9-10-րդ դարերում¹⁹: Սուֆիզմն առանձնանում է գաղափարական բարդությամբ, քանի որ Արաբական Արևելքում ծայր առած այս ասկետիկ ուղղությունը, հակված լինելով դեպի օրթոդոքսալ իսլամը, ներառում է տարրեր այնպիսի փիլիսոփայական կատեգորիաներից, ինչպիսիք են նեոպլատոնիզմն ու գնոստիցիզմը²⁰: Այնուամենայնիվ, չնայած գաղափարաբանական դրսևորման տարբեր ձևերին, միատիցիզմի հիմնական գաղափարը Աստծո հետ իրացիոնալ շփումն է՝ հոգու պայծառացման միջոցով: Միատիցիզմը Արևելքն ու Արևմուտքը, իսլամա-

¹⁷ Batislam H. D., 15. Yüzyıl divan şiirinde halk kültürü, 123-124, http://www.isam.org.tr/documents/dosyalar/pdfler/osmanli_arastirmalari_dergisi/osmanl%C4%B1_sy26/2005_26_BATIISLAMHD.pdf

¹⁸ Lane-Poole S., Turkey, London, 1908, p. 302-303.

¹⁹ Бертельс Е. Э., Суфизм и суфийская литература, избранные труды, т. 3, Москва 1965, с. 39, ինչպես նաև Брагинский И., С., Из истории таджикской и персидской литератур, Москва, 1972, с. 432-433..

²⁰ Из старой турецкой поэзии, составление И. Боролиной, с. 262.

կան և քրիստոնեական աշխարհները մերձեցնող եզրերից է²¹: Սուֆիները, որոնք իրենց անվանում էին նաև ոինդ և դերվիշ, թափառում էին միջնադարյան արևելյան քաղաքներում և ծայրամասերում, մատչելի ձևով տարածում իրենց գաղափարները²²: Սուֆիական գրականությունը սկզբնական շրջանում ոճական և ժանրային առումով ձևավորված չէր, ստեղծագործությունները գվրում էին պարզ, առանց վեհ խոսքերի, նույնիսկ շատ դեպքերում առանց հանգավորման: Նոր ժանրերի և տաղաչափական կանոնների փնտրտուքի ճանապարհին սուֆիները դիմեցին պարսկական ժողովրդական գրականության ավանդույթներին, ինչպես նաև ժանրեր փոխառեցին արաբական պոեզիայից: Մասնավորապես առաջին սուֆի շեյխերը արաբներից վերցրին գազելի ժանրը, որին սուֆիական գրականությունը նոր շունչ հաղորդեց: Իսկ պարսիկները ստեղծեցին մեսնևիի ժանրը, որը մինչ այդ ծանոթ չէր արաբներին²³: Աստիճանաբար սուֆիական պոեզիան ձեռք բերեց հատուկ ձև և ոճ: Այն շատ կաղապարված, «քարացած» բնույթ ունի, որը, որպես գրական կանոն պարտադրվում է ստեղծագործողին²⁴: Սուֆիներն իրենց ստեղծագործություններում օգտագործել են սիմվոլներ՝ այլաբանություն: Սուֆիական բնույթ ունեցող գրական ստեղծագործությունները հիմնականում գրվել են սիրո թեմատիկայի շրջանակներում: Դրանց գաղափարական առանցքը երկրային սիրո (*âşk-i macazi*) միջոցով երկնային, աստվածային և միակ ճշմարիտ սիրուն (*âşk-i hakiki*)²⁵ հասնելու մտայնությունն էր²⁶: Սուֆիական գրականության նպատակը չի եղել նոր ոճով գեղարվեստական կերպարներ կերտելը, այլ ձգտում է զուտ գեղարվեստական գործի միջոցով փոխանցել սուֆիական փիլիսոփայությունը²⁷:

15-16-րդ դարերում, աշխարհիկ պոեզիայի զարգացմանը զուգըն-

²¹ Կոզմոյան Ա., Հայոց և պարսից միջնադարյան քնարերգության համեմատական պոետիկան (10-16-րդ դարեր), Երևան, 1997, էջ 64:

²² Նույն տեղում, էջ 82:

²³ Նույն տեղում, էջ 64:

²⁴ Սաֆարյան Ալ., Գրիգոր Նարեկացու ու սուֆի բանաստեղծների ստեղծագործություններում ավանդական պատկերների «աղապտացման» մասին, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», Երևան, ՀՀ ԳԱԱ, 1993, թիվ 2, էջ 103:

²⁵ Рипка Ян, История персидской и таджикской литературы, Москва, 1970, с. 225.

²⁶ Levend A. S., İslâmî Edebiyatın Esasları ve Kaynakları, s. 167.

http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDA/1971/1971_9_Levend.pdf

²⁷ Նույն տեղում, էջ 109:

թաց, օսմանյան գրականության վրա սուֆիական գաղափարախոսության ունեցած ազդեցությանը դիպուկ բնութագրում է տվել գրականագետ Ա. Կոզմոյանը. «Աշխարհիկ գրականությունը շարունակում էր իր քնականոն ընթացքը, սակայն սուֆիզմի ազդեցությունն այնքան մեծ էր, որ հաճախ այն հեղինակները, որոնք սուֆի չէին և չէին կիսում այդ գաղափարները, երբեմն տուրք էին տալիս այդ շատ մոդայիկ այլաբանական կաղապարներին և ոճին»²⁸: Դրա վառ օրինակ են հանդիսանում օսմանակի հայտնի բանաստեղծուհի Միհրի Հաթունի (1456-1514թթ)²⁹ ստեղծագործությունները: Վերջինս իր պոեզիայում գովերգելով աշխարհիկ սերը, հաճույքները, խոսելով սոցիալական անարդարությունների մասին, քննադատելով կրոնական սահմանափակումները, չի խուսափել սուֆիական սիմվոլիկայի կիրառումից, քանզի այն գաղելներին տալիս էր յուրատեսակ շքեղություն՝ բարձրացնելով դրանց գեղարվեստական արժեքը:

gönlüm zevrağın aldı bugün bir gonce leb gül ruh/Yaşum deryāsına şaldı bugün bir gonce leb gül ruh - Նավակդ իմ այս սիրտն առավ այսօր մի կոկոն շրթունք, վարդ հոգի, Այսօր կյանքիս վիշտը բորբոքեց մի կոկոն շրթունք, վարդ հոգի..... *Belā-keş bülbulüm bildi figānumdan şafā buldı/ Yüzüme gül gibi güldi bugün bir gonce leb gül ruh* - Իմացավ, որ տանջվող սոխակ եմ, իմ վշտից հանգիստ գտավ, Դեմքիս ծիծաղեց վարդի նման այսօր մի կոկոն շրթունք, վարդ հոգի..... *Alup şirîn zebân ile elinden Mihrinüñ varın/Ahâ geldüm didi yeldi bugün bir gonce leb gül ruh*³⁰. - Քաղցր լեզվով Միհրիի ձեռքից վերցնելով եղածը, Ահա շտապով եկա, ասաց, այսօր մի կոկոն շրթունք, վարդ հոգի:

Ավելի ուշ՝ 16-րդ դարում օսմանյան գրականության մեջ ի հայտ է գալիս անակրեոնյան ոճը, որը գովերգում էր սերն ու զինին՝ լի կրոնական սահմանափակման դեմ հեզնանքով³¹: Սա սկիզբ դրեց դիվանի գրականության մեջ խրախճանքների թեմատիկայի զարգացմանը, որի մեծագույն վարպետն է հանդիսանում այս շրջանի ամենահայտնի բանաստեղծ, «պոետների արքա» Մահմուդ Բաքին (1526-1600)³²:

²⁸ Կոզմոյան Ա., Պարսից պոեզիայի ընտրանի, Երևան, 2004, էջ 13:

²⁹ Tezkire-i Lâtifi, İstanbul, 1314 (1927), s. 319.

³⁰ Михри-Хатун. Диван, Критический текст и вступительная статья Е. И. Маштаковой, Москва, с. 99.

³¹ Սարգսյան Ա., Հ., 16-րդ դարի օսմանյան պոեզիայի զարգացման առանձնահատկությունները Բաքիի դիվանում, Սեղմագիր, էջ 13:

³² Բաքիի կյանքի և ստեղծագործությունների մասին առավել մանրամասն տե՛ս

Sâki zamân-I 'ayş-I mey-I hoş-güvârdur/ Bir kaç piyâle nûş idelüm nev-bahârdur/ Bûy-I nesim ü reng-I gül ü revnak-I bahâr/ Asâr-I fazl u rahmet-I Perverdigârdur / Gâfil geçürme fursatı kim bâg-I 'âlemün/ Gül devri gibi devleti nâ-pây-dârdur / Eyyâm-I zühed ü mevsim-i zerk u riyâ degül/ Hengâm-I 'ayş u 'işret ü geşt ü güzârdur/Մատուվա՛կ, ժամանակն է կերուխումի համեղ զինին ըմպելու./ Գարուն է արդեն, ե՛կ մի քանի գավ զինի ըմպենք:/ Աստծո քարության, շնորհներից են./ Վաղորդյան քամու բույրը, վարդի գույնն ու գարնան գեղեցկությունը:/ Առիթը քաց մի թո՛ղ, քանի որ աշխարհի այգին՝ կյանքը./- Վարդի կյանքի պես անցողիկ է:/ Մին քարեպաշտության, ստի և երկերասանիության ժամանակը չէ./ Կերուխումի, զվարճանքի, աջ ու ձախ ման գալու ժամանակն է³³:

15-16-րդ դարերը նշանավորվեցին օսմանյան դիվանի (պալատական) գրականության ձևավորմամբ և զարգացմամբ: Դիվանի բանաստեղծները, քացի սիրային գործերից, ստեղծագործել են կրոնական թեմատիկայի շրջանակներում, կիրառելով կրոնական տերմիններ, մեջբերումներ անելով Ղուրանի տարբեր այաթներից: Դիվանի պոեզիայում հատկապես մեծ թիվ են կազմում սուլթանին, արքայազներին, վեզիրներին կամ իրենց այլ մեկենասներին նվիրված գովաբանական ներբողները: Գրական այս թեմատիկ ուղղությունը, համապատասխան ժանրային ձևերի ընդգրկումով, ծաղկում էր ապրում օսմանյան սուլթանների պալատում³⁴: Հիմնականում քասիդի ժանրի շրջանակներում դիվանի պոետները գովերգում էին օսմանյան բանակի հաղթանակ-

Սարգսյան Ա., Բաքիի ստեղծագործությունների ուսումնասիրության պատմությունից, «Իրան Նամե», արևելագիտական հանդես, Երևան, 2011, էջ 47-55, ինչպես նաև Սարգսյան Ա., 16-րդ դարի թուրք բանաստեղծ Բաքիի դիվանի լեզվի որոշ առանձնահատկությունների շուրջ, «Իրան Նամե», արևելագիտական հանդես, Երևան, 2011, էջ 87-90, Սարգսյան Ա., Խաչատրյան Լ., Ձիու թեմատիկան Բաքիի դիվանում, «Կանթեղ» Գիտական հոդվածների ժողովածու, 4(53), «Ասողիկ» հրատ., Երևան, 2012, էջ 40-46, Սարգսյան Ա., Մելիքյան Գ., Սաֆարյան Ա., Բաքիի՝ Երևանի Մաշտոցի անվան հին ձեռագրերի ինստիտուտ-մատենադարանում պահվող №321 ձեռագիրը, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», 2-3, ՀՀ ԳԱԱ հրատ., Երևան, 2012, էջ 634-635:

³³ Ա. Սարգսյան, Խրախճանքների, վայելքների թեմատիկան Բաքիի դիվանում, «Արևելագիտության հարցեր» (գիտական հոդվածների պարբերական ժողովածու), հ. 11, Երևան, 2016, էջ 123:

³⁴ Andrews W. G., Stepping Aside: Ottoman Literature in Modern Turkey, Journal of Turkish Literature, Bilkent University Center for Turkish Literature, Issue 1 (2004), Ankara, pp. 12-13. <http://faculty.washington.edu/walter/aside.pdf>

ները, հաշոդությունը, գեղի ուժը, սուլթանի առատաձեռնությունն ու գթասրտությունը³⁵: Հայտնի է Միհրի Հաթունի հետևյալ քափողը, որը բանաստեղծուհին նվիրել է իր հովանավոր արքայազն Ահմեդին. *Bir cihângîr zamân senine eyere vîrmez âmân/Himmetin tiğî eder dev-i Narimân dônûm/Yüzüne karşî cedâl eynemez Sâim ü Sevar/Rustam ü Zâl olamaz erlik ile sâna kırım*³⁶ - *Ո՛վ դու, քո ժամանակների աշխարհի տիրակալ, եա՛նով գութ չունի մարդու հանդեպ/Քո թրի ուժը վախեցնում է Նարիմանի դեմը/Քո դեմ չեն կարող կոպել Սամն ու Սեվարը/Ռուստամն ու Ջալը չեն կարող համեմատվել քեզ հետ տղամարդկության մեջ*:

Օսմանյան պոեզիայում գրեթե բոլոր ժանրերն ու ժանրային ձևերը, համապատասխան թեմատիկ առանձնահատկությամբ փոխառվել են արաբա-պարսկական պոեզիայից³⁷՝ համապատասխանաբար յուրացնելով արաբա-պարսկական բանաստեղծական չափերը³⁸: Մասնավորապես բանաստեղծները սկսեցին կիրառել նոր բանաստեղծական չափ՝ արուզ, որը կառուցվում էր երկար և կարճ ձայնավորների միջոցով³⁹: Ինչպես նշում է արաբագետ Ս. Կարաբեկյանը՝ դրսից փոխառված տաղաչափական ձևերը կարող են չհամապատասխանել լեզվի հատկություններին⁴⁰: Քանի որ երկար և կարճ ձայնավորների համակարգը բացակայում է թուրքերենում, ուստի օսմանյան պոետները ստիպված էին օգտագործել արաբերեն և պարսկերեն բառեր: 16-րդ դարում արդեն օսմանյան ստեղծագործություններում բացակայում էին թուրքերեն բառերը, միայն որոշ հեղինակներ երբեմն օգտագործում էին առանձին բայեր: Օսմանյան հեղինակներն այս շրջանում սկսեցին շեշտը դնել ոչ թե բովանդակության, այլ օտար բառերի խճճման տարբեր հնարքների վրա: Օգտագործվում էին բարդ բառեր, կրոնական տերմիններ, որոնք ամբողջությամբ օտարաբանություններ էին: Սրանով սկիզբ դրվեց «տեխնիկական պոեզիային»: Սկսեցին գրվել ստեղծագործություններ, որոնք հիմնված էին բառախաղերի վրա, մասնավոր-

³⁵ Из старой турецкой поэзии, составление И. Боролиной, с. 267.

³⁶ Михри-Хатун. Диван, с. 14.

³⁷ Օսմանյան ժանրերի մասին առավել մանրամասն տե՛ս Eski Türk Edebiyatına Giriş, Üniversiteler için, Prof. DR. Mermer A., 6. Baskı, Ankara, 2010, ss. 75-151.

³⁸ Deo A., Kiparsky P., Poetries in Contact: Arabic, Persian, and Urdu, p.1. <http://www.stanford.edu/~kiparsky/Papers/tartu.pdf>

³⁹ Гарбузова В. С., там же, с. 112.

⁴⁰ Կարաբեկյան Ս., Արաբական տաղաչափության հիմունքներ, Երևան, «Զանգակ-97», 2002, էջ 3:

րապես գլուխկոտրուկներ, ժամանակագրություններ (*tarih*), հանելուկներ (*muamma*)⁴¹:

Օսմանյան չափածո ստեղծագործությունները բաղկացած էին երկտողերից (*beyt*), որոնցից յուրաքանչյուրն ունի միևնույն երկարությունն ունեցող երկու կիսատող (*misra*)⁴²: Առաջին բեյթը կոչվում է մաթլա, վերջին բեյթը՝ մաքթա: Երկրորդ բեյթը կոչվում է *hüsn-i matla*, իսկ նախավերջին բեյթը՝ *hüsn-i makta*: Գազելի ամենագեղեցիկ բեյթը կոչվում է *beytü'l gazel* կամ *şâh beyir*⁴³: Ժամանակագրությունները 2-3 բեյթից բաղկացած կարճ բանաստեղծություններ էին, որոնք հիմնականում օգտագործվել են պալատների, մզկիթների, դամբարանների և հուշարձանների կառուցման տարեթիվը և այլ հիմնական տեղեկություններ փոխանցելու համար:

Հանելուկները համարվում են «տեխնիկական պոեզիայի» բարձրակետը և, ինչպես նշում է խորհրդային թուրքագետ Գարբուզովան, դրանք որևէ կապ չունեն արվեստի հետ⁴⁴: Սակայն վերջիններս կռահելու համար անհրաժեշտ էր ունենալ հարուստ գիտելիքներ, լինել կրթված, այսինքն սրանք ևս չէին վերաբերում լայն հասարակությանը: «Տեխնիկական պոեզիայի» այս ձևերը ցույց են տալիս, որ 15-16-րդ դարերում թուրք գրականությունը ոչ թե զարգացում էր ապրում, այլ ճգնաժամ:

Արաբական գրականությունից պարսկականի միջոցով փոխառված ամենատարածված գրական ժանրերից մեկը *բասիդն* է: Վերջինս հիմնականում գրվել է կրոնական, որոշ դեպքերում սիրո թեմատիկայի շրջանակներում⁴⁵: Այն նաև հանդես է եկել որպես՝ նվիրված սուլթանի, որևէ հոգևորականի, պոետի, փիլիսոփայի, պալատական պաշտոնյայի, կամ պոետի մեկենասի գովերգմանը: Այն բաղկացած է նվազագույնը 30-50 բեյթից⁴⁶: Քասիդը ոճի փոփոխության հնարավորություններ է տվել, ինչպես նաև նպաստել է նոր ժանրերի ձևավորմանը: Այս ժանրը

⁴¹ Гарбузова В. С., там же, с. 113-114.

⁴² Gibb E. J., The poets and poetry of Turkey, London, 1901, p. 14.

⁴³ Altun M., Eski Türk Edebiyatından seçime gazeller, s. 1.

<http://www.dilbilimi.net/gazeller.pdf>

⁴⁴ Гарбузова В. С., там же, с. 115.

⁴⁵ Gibb E. J., The poets and poetry ..., p. 15.

⁴⁶ Брагинский И., Комиссаров Д., Персидская литература, краткий очерк, Москва, 1963, с. 19-20.

գարգանալով՝ ձեռք է բերել նոր տեխնիկական ձևեր և հնարքներ⁴⁷:

Քասիդին շատ նման է *գազելը*, միայն թե այն ավելի փոքր ծավալ ունի: Գազելը ընդգրկում է ոչ պակաս, քան 5 և ոչ ավել, քան 18 բեյթ: Գազելը, հիմնականում նվիրված լինելով սիրեցյալի գեղեցկության գովերգմանը, սիրային բնույթի ստեղծագործություն է: Գազելը կազմող բեյթերը սովորաբար իմաստային առումով իրար հետ կապ չունեն⁴⁸: Կարելի է ասել, որ այն ամենատարածված ժանրն է եղել օսմանյան գրականության մեջ: Գազելներ են գրել ինչպես սուֆի, այնպես էլ պալատական պոետները⁴⁹:

Օսմանյան գրականության մեջ մեծ տեղ ունի *մեսնեվին*, որը 15-րդ դարի 2-րդ կեսից դարձավ անկախ ժանր⁵⁰: Այն, ի տարբերություն գազելի և քասիդի, ավելի ծավալուն ստեղծագործություն է: Մեսնեվիները հիմնականում ունեցել են հերոսական, սիրային, կրոնական

⁴⁷ Бертельс Е. Э., Избранные труды. Избранные труды. История литературы и культуры Ирана, Москва, 1988, с. 444, ինչպես նաև Словарь литературоведческих терминов, Тимофеев Л. И., Тупаев С. В., Москва, 1974, с. 121-122.

⁴⁸ Նույն տեղում, էջ 50, ինչպես նաև Stetkevych S. P., Early Islamic Poetry and Poetics (Introduction), pp. 15-21.

http://www.ashgate.com/pdf/SamplePages/Early_Islamic_Poetry_and_Poetics_Intro.pdf

⁴⁹ Գազելի մասին առավել մանրամասն տե՛ս Andrews W. G., Şiirin sesi, Toplumun Şarkısı, İstanbul, 2000, ss. 16-211, Брагинский И., С., там же, стр. 166-172, Bauer T., Neuwirth A., Ghazal as world literature: Transformations of a Literary Genre, pp. 9-31, http://www.uni-muenster.de/imperia/md/content/arabistikislam/publikationen/bauer/bauer_neuwirth_ghazal_as_world_literature_-_transformations_of_a_literary_genre.pdf, J. T. P. de Bruijn, The Transmissions of Early Persian Ghazals (with special reference to the Dīvān of Sanā'ī), pp. 27-31, <http://www.islamicmanuscripts.info/reference/articles/Bruijn-1988-Transmission-MME3.PDF>, Pritchett F. W., «The Meaning of the Meaningless Verses»: Ghālib and His Commentators, pp. 1-19, http://www.columbia.edu/itc/mealc/pritchett/00fwp/published/ghalib_commentary.pdf, Altun M., Eski Türk Edebiyatından Seçme Gazeller, Eski Türk Edebiyatı Ders Notları, ss. 1-13, <http://www.dilbilimi.net/gazeller.pdf>, Stetkevych S. P., ibid, pp. 21-22.

⁵⁰ İz F., Islam and Turkish literature, Boğaziçi Üniversitesi, 1980-1981, p. 162. http://www.dlir.org/archive/archive/files/bogazici_1980-1981_vol-8-9_p157-172_2744f5e4c0.pdf

թեմաներ⁵¹: Այն սովորաբար ունի ռոմանտիկ կամ էպիկական այու-
ժեներ: Հայտնի Մեսնեվիներից են «*Լեյլի և Մեջնուն*», «*Յուսուֆ և
Զուլեյխա*», «*Վամիշ և Ազրա*», «*Խյուսրև և Շիրին*»: Մեսնեվիի մեծագույն
վարպետ է եղել Մելանա Ջելալեդդին Ռումին՝ իր «Մասնավի մա Անա-
վի» ստեղծագործությամբ⁵²:

Արևելյան, այդ թվում նաև օսմանյան դասական պոեզիայում կա-
րևոր տեղ է զբաղեցնում *ռուֆայու* ժանրը: Ռուֆային, բովանդակային
առումով լինելով բավականին բարդ և ընդգրկուն ժանր, չորս տողի
շրջանակում փոխանցում է մի ողջ կյանք, մարդկային մեծ տառապանք:
Ռուֆայիի մեծագույն վարպետը եղել է պարսիկ պոետ Օմար Խայամը⁵³:
Օսմանյան պոետներից ռուֆայիներ են գրել Ջ. Ռումին, Ֆազլին, Ֆու-
զուլին և այլք:

Օսմանյան պոեզիայում մեծ տարածում ունեին քառյակները՝
քըթաները (*kita* – մաս, հատված), որոնք ստեղծվել են ռուֆայու նմա-
նությամբ: Դրանք բաղկացած են հիմնականում 2 բեյթերից: Քըթան
քասիդից և գազելից տարբերվում է նրանով, որ այստեղ բեյթի երկու
կիսատողերը միմյանց հետ չեն հանգավորվում:

Գազելների և քասիդների կողքին հայտնի էին *նազիրեները*:
Սրանք գրվում էին որպես պատասխան՝ ուղղված մի գրողի ստեղծա-
գործությանը: Մեզ է հասել Միհրի Հաթունի նազիրեն՝ նվիրված պոետ
Նեջաթիի գազելներից մեկին⁵⁴: *Lık Mihri dâinün zanni budur/Bu sözi dir ol
ki kâmil usludur/Bir müennes yigdürür kim ehl da/Bin müzekkerden ki ol nâ-
ehl ola/Bir müennes yig ki zihni pâk ola/Bin müzekkerden ki bi-idrâk ola*⁵⁵:-
*Ասում են, թե կինը բավական խելք չունի, Նրա ամեն մի խոսքը պետք է
ամբարտավան կարծել: Սակայն Միհրին գտնում է, և նրա կարծիքն է
այսպիսին, Որ հասուն միտք ունեցողն է այդպես ասում: Մի ար-
ժանավոր կինն ավելի լավ է, Քան հազար անարժան տղամարդ: Մի
լուսավորյալ կինն ավելի լավ է, Քան հազար խավարամիտ տղամարդ:*

Նեջաթին, ամբարտավան համարելով բանաստեղծուհու վար-

⁵¹ Брагинский И., Комиссаров Д., там же, с. 28-29.

⁵² Բայրուրդյան, նշվ. աշխ., էջ 685:

⁵³ Նույն տեղում, էջ 33-34, ինչպես նաև Словарь литературоведческих терминов, Тимофеев Л. И., Тураев С. В., Москва, 1974, с. 338.

⁵⁴ Hakverdioğlu M., Mihri Hâtun'un Necâtî Bey'in şiirlerine nazîreleri, Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, v. 4/2, Winter, 2009, pp. 555-584.

⁵⁵ Նույն տեղում:

մունքը, արհամարհական պատասխան է տվել վերջինիս. Mihri Necâti şî'rine dersen nazirelik/Sen bir keda ü müflis o bir padişâhla⁵⁶ - 2էյ, Միհրի, Նեջաթիի բանաստեղծություններին նազիրե ես գրում/Միհնդեռ նրա պես փառիշահի հետ համեմատած դու աղքատ և մութացկան ես:

Այսպիսով հարկ ենք համարում նշել, որ թեև դիտարկվող ժամանակահատվածում օսմանյան գրականության մեջ նկատվել են որոշակի դրական միտումներ, մասնավորապես ժամանակաշրջանին համապատասխան բավականաչափ զարգացվել են չափածո ժանրերը, դրանց շրջանակներում ստեղծվել են արևելյան գրական ժառանգության մեջ արժանի տեղ զբաղեցնող ստեղծագործություններ, այնուամենայնիվ չնայած համաշխարհային մշակույթում վերածննդի միտումների տարածմանն ու զարգացմանը, օսմանյան գրականության զարգացման այս փուլում առկա են մի շարք ճգնաժամային երևույթներ՝ կապված տեխնիկական պոեզիայի լայն տարածման և զարգացման հետ: Մասնավորապես նշենք, որ, պայմանավորված օտար ազդեցություններով, օսմանյան պոետներն ամեն կերպ կառչում էին օտարալեզու փոխառություններից: Քանի որ այդ շրջանում մեծ հռչակ էր վայելում պարսկական պոեզիան, ուստի, որպեսզի օսմանյան պոետները համարվեին «հանճարեղ», նրանք պիտի ստեղծագործեին պարսկական պոեզիայի գրական ավանդույթներին համապատասխան: Պոետներն օգտագործում էին արաբերեն և պարսկերեն բարդ բառեր, քերականական կառույցներ: Ստեղծագործության արտահայտած իմաստն ու գաղափարը մղվում էր երկրորդ պլան: Շատ դեպքերում բառային տարբեր հնարներն ու դրանց խճճումը անհասկանալի էին դարձնում ստեղծագործության իմաստը: Ըստ այդմ դիվանի գրականությունը հասու չէր հասարակական լայն շրջանակներին:

MELKONYAN MARIAM

(YSU)

ABOUT THEMATIC AND GENRE PECULIARITIES OF OTTOMAN POETRY IN 15-16 CENTURIES

15-16th centuries are considered as a certain stage for development of Ottoman culture and particularly for literature. This stage was marked with

⁵⁶ Михри-Хатун. Диван, с. 42.

military, political, economical ascents for Ottoman Empire which has an influence on literature. Nevertheless, in the context of world culture development, the studies directed to rise of Ottoman literature show, that it had relative character in Sultanate. Although there were positive trends in Ottoman poetry, particularly verse genres were sufficiently developed, nevertheless, in spite of the formation and development trends of renascence in world culture, there are crisis phenomena in Ottoman poetry connected with widely spread of technical poetry.